TİASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 7, Sayı: 26, Eylül 2020, s. 42-64

Arş. Gör. Gamze TAYILGA

Maltepe Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü,
gamzetayilga@maltepe.edu.tr

Doç. Dr. Sibel DEMİRARSLAN

Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli Meslek Yüksekokulu, İnşaat Bölümü,
sdarslan@kocaeli.edu.tr

CAMİLERDE KADINLAR MAHFİLİ VE DİĞER ÖZELLEŞTİRİLMİŞ MEKÂN İHTİYAÇLARI: MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ CAMİİ ÖRNEĞİ¹

Özet

Müslüman toplumun ibadet mekânına cami veya mescit denilmektedir. Camilerde bulunan bölüm ve/veya mekânlar ibadet esaslı şekillenmişlerdir. Caminin başlıca bölümlerinden olan mahfillerin sınıflandırılmasında mevki, kamet/davet, cinsiyet gibi faktörler etkili olmuştur. Türkiye’de günümüzde, cami içerisinde belirli mekânların sınırlandırılması sonucu kadınların ibadet etmesi için tanımlanan alanlara kadınlar mahfili denilmektedir. Fakat inşa edilen camilerden bazılarında, kadının ibadet alanının düşünülmediği görülmektedir. Dini mekânlarda kadınların toplu halde ibadet etmelerine imkân sağlayan fiziki koşulların oluşturulması günümüz toplum hayatı için bir gerekliliktir. Bu çalışmada günümüz camilerinden İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii kadın gözü ile ele alınarak, mekânsal organizasyonlar ve yeterlilikleri açısından analiz edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler ile elde edilen bulgu ve geliştirilen önerilerin yeni tasarımlarda cinsiyet gözetmeksizin herkesi kucaklayan, sürdürülebilir ve engelsiz tasarımlara kaynak oluşturabilmesi amaçlanmaktadır. İnşa edilecek olan camilerde kadınlara ayrılan mekânların öneminin kavranması, daha işlevsel ve konforlu mekânların

¹ Bu çalışma Gamze Tayılga’nın Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İç Mimarlık Ana Sanat Dalı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

elde edilebilmesinin hedeflenmesi ve bu bağlamda gerekli düzenlemelerin yapılabilmesi için bir kaynak teşkil etmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cami, Cami Tasarımı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii, Özelleştirilmiş Mekânlar, Kadınlar Mahfili

LADIES PRAYER HALL AND OTHER CUSTOMIZED SPACE NEED IN MOSQUE: A CASE STUDY OF MARMARA UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY MOSQUE

Abstract

The place of worship of the Muslim community is called a mosque or a masjid. The areas and/or spaces in the mosques are shaped based on worship. Factors such as status, invitation and gender were effective in the classification of the mahfil's, which is one of the main parts of the mosque. Today in Turkey, the defined area for women to pray in the mosque as a result of the limitation of certain places are called ladies prayer hall. But it is seen that the worship area of the woman is not considered in some of the built mosques. Providing suitable physical conditions that allow women to worship in a collectively in religious places is a necessity for today's social life. One of today's mosques, Istanbul Marmara University Faculty of Theology Mosque, was evaluated and analyzed in terms of its spatial organizations and qualifications in this study. It is aimed that the findings obtained and the suggestions developed through the evaluations will create a source for sustainable and universal designs that embrace everyone regardless of gender in new designs. It is aimed to comprehend the importance of the places reserved for women in the mosques to be built, to achieve more functional and comfortable spaces and to constitute a resource for making necessary arrangements in this context.

Keywords: Mosque, Mosque Design, Marmara University Faculty of Theology Mosque, Customized Spaces, Ladies Prayer Hall

1. Giriş

Her din kendi içerisinde belirli ritüeller ve sorumluluklar bulundurmaktadır. Bu ritüellere ibadet adı verilmektedir. “İbadet, dini uygulamak için bir mekâna ihtiyaç duymaktadır” (Akçıl Harmankaya, 2018: s.6). İbadetin mekânsal ihtiyaçlarına yanıt vermek için oluşturulan mekânları içeren yapılara ibadet yapıları/dini yapılar denilmektedir. Bu bağlamda dini yapılar insanlar için fiziksel ihtiyaçlarının giderilmesinin yanı sıra, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarına da yanıt vermesi sebebiyle önem taşımaktadır.

Dini yapıların biçimleri, dinler arasında birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Genel tema, aynı inanca sahip insanları bir araya toplamaktır (Cragoe, 2011: s.12). Tarihsel süreç içerisinde her din, kendi ibadet mekânlarını oluşturmuş ve ideal forma erişebilmek için geliştirilmiştir.

İslam dininin ibadet mekânını camiler oluşturmaktadır. Müslümanların toplu halde ibadet etmelerine olanak sağlayan pek çok dini, sosyal ve kültürel faaliyetleri gerçekleştirdikleri mekânlar olan camiler, İslam mimarisini oluşturan en önemli yapı tipidir. İslam dininin toplu

ibadeti teşvik etmesi nedeniyle, camilerin asıl amacı bir arada ibadet etmeye olanak sağlayan mekânlar oluşturmaktır. Böylece, kadın/erkek/yaşlı/çocuk/engelli ayrımı gözetmeksizin herkes için tasarım prensipleriyle camiler oluşturulmaya çalışılmalıdır. “Engelliler için değil, tamamen engelsiz bir çevre hedeflenmelidir. Böylece hem ayırıştırma/ötekileştirme olmayacak hem de herkes için yaşanabilir çevre gerçekleştirilmiş olacaktır” (Demirarslan, 2017: s.347).

Çalışmada, cami ve kadınların camideki yeri mekânsal olarak geçmişten günümüze tarihi akış içerisinde ve dünyadaki örneklerle sorgulanarak irdelenmiştir. Örneklem sahası olarak günümüz camilerinden Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii değerlendirilmeye uygun bulunmuştur.

2. İslamiyet’in İbadet Yapısı: Cami

Müslümanların kutsal kitabı olan Kuran’ı Kerim’in mimarlık tarihi açısından Müslümanlar için belirleyici olacak olan kuralı “namaz kılma yükümlülüğüdür” (Grabar, 2018: s.134). Müslümanların başta namaz olmak üzere pek çok dini, sosyal, kültürel aktivitelerini gerçekleştirdikleri mekânlara cami veya mescit denilmektedir. Türkiye’de Müslümanların ibadet mekânları niceliklerine ve coğrafi konumlarına bağlı olarak mescit veya cami kelimeleriyle adlandırılmaktadır. Küçük ibadet yerleri ve mahalle camilerini ifade etmek için “mescit” terimi kullanılırken; büyük ölçekli, cuma, bayram, cenaze, teravih ve diğer vakit namazlarının kılındığı içerisinde farklı sosyal, kültürel, toplumsal birimleri de bulunduran mekânlara “cami” denilmektedir.

Hiz. Peygamber’den aktarılan “...Yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı, onun için ümmetimden namaz vaktine kavuşan herkes (bulunduğu mekânda) namazını kılversin...” (Buhârî, Salât, 56; Müslim, Mesâcid, 3, URL 1) hadis-i şerife istinaden Müslümanların namazlarını istedikleri yerde kılacakları bilinmektedir. İslam dininin toplu ibadeti teşvik etmesi nedeniyle Müslümanlar toplu halde ibadet edebilecekleri mekânlara ihtiyaç duymaktadırlar. Nasr (2019: s.56) da cami mekânının, camide gerçekleştirilen en önemli ritüelin, yani namazın doğasına uygun bir şekilde oluşturulduğunu ifade etmektedir. Namazın biçimsel uygulamasında imam, öteki inananlarla birlikte, namazın yönünü belirleyen kible duvarına yakın durur. Hutbe, minber adı verilen yüksek kürsü üzerinden okunur. Cuma namazı ve beş vakit kılınması zorunlu olan gündelik namazlar, namaza çağrı olan ezanla başlar. Müezzin olarak adlandırılan kişi, bu görevi üstlenir. Ayrıca inananlar namazdan önce abdest almakla yükümlüdürler. İbadet fonksiyonu ile ilgili iç mimaride mihrap ve mihrabiyeler, minber, müezzin mahfilleri, hünkâr mahfilleri, maksureler ve su tesisleri yer alır. Ayrıca tezyinat ve tefrişatı da önemlidir. Namaz ibadetleri dışında Kur’an tilaveti, itikâf, zikir, dua ve mevlit gibi dini ibadetler de camilerde gerçekleştirilmiştir (Akçıl Harmankaya, 2018: s.12).

Camiler; Müslüman topluluğun üyeleri arasındaki formel bağları güçlendirmek ve topluluğu diğer topluluklardan ayırmak amacını da taşırlar. Topluluk üyeleri arasındaki kuşatıcı ve eşitlikçi yaklaşım cami planlama unsurlarının başlıcalarını oluşturmaktadır (Grabar, 2018: s.135). Merkezinde insanın yer aldığı İslam inancının mekân biçimlenişine etkisi, bütüncül bir yaklaşımla planlanması sonucunu doğurmuştur. Cami mimarisinin gerek doğaçlama/içgüdüsel/geleneksel gerekse de günümüzde tasarımcı-mimarlar eliyle planlanması sürecinde ana çıkış noktası, topluluk içerisinde olunmasına karşın; doğru, huzurlu, sessiz, emin ve teslimiyetçi bir ibadet imkânının bireylere sunulmasıdır. Böylece, Yaratıcı ile baş başa

olabilmenin verdiği uhrevi duygular, özel, mahrem ve biricik ilişkinin sağlanabilmesi önemlidir. Bireysel ruhi konfor ile birlikte cemaat halinde ibadet ediyor olmanın vereceği coşkuyu arttıracak dini mekân tasarımları her zaman başarılı olarak görülmüştür ve cami mimarisi de bu doğrultuda şekillenmiş ve gerekli, yeterli mekânlardan oluşturulmaya gayret edilmiştir. Ancak değişen yaşam biçimleri dini yapıların konumlandığı yerlerden başlayarak alt yapı ve iç mekân ihtiyaçlarına kadar farklılık gerektirebilmektedir. Tesiat, yalıtım ihtiyaçları ile birlikte cemaat kişi sayısı verileri dahi farklı kriterlere bağlı olarak gün içerisindeki vakitlerde değişebilmektedir.

Camiler geçmişten günümüze zaman içerisinde mimari ve iç mekân açısından gelişme göstermişlerdir. İbadet mekânı olmalarının yanı sıra camilerde; eğitim, siyasi, toplumsal ve kültürel çalışmaların faaliyetleri için bir toplanma merkezi oluştururlar. Camiler, ibadetin gerçekleştiği iç mekân ve ibadete hazırlık aşamalarının gerçekleştiği dış mekân olmak üzere iki bölüme ayrılır. Dış mekân elemanlarında bahçe, avlu, minare, şadırvan, musalla taşı, son cemaat mahalli, ıslak hacimler, sosyal ve kültürel mekânlar bulunmaktadır. İç mekân elemanları ise, ana ibadet mekânı harim, minber, mihrap, vaaz kürsüsü, hünkâr mahfili, müezzin mahfili, kadınlar mahfili gibi bölümlerden oluşmaktadır.

3. Cami Mimarisinde Kadının Yeri

Tarihsel süreç içerisinde “kadın”, edindiği sorumluluklar ve yaptığı işler ile dikkat çekmiştir. “Kadınların toplumsal hayatta görünmesi, birtakım faaliyet ve ibadatlara katılması, tarihi süreçte farklılıklar göstermiştir. Kimi dönemlerde kadınlar cemiyet içinde çok az görünürken, bazı zaman dilimlerinde bu oran artmıştır” (Yeşil, 2004: s.47).

İslamiyet’ten önce kadın, hakir bir köle olarak görülmektedir. Aynı dönemde Avrupa’da ise kadın cehalet yüzünden her türlü sosyal haklardan mahrum bırakılarak hayvanlarla beraber çifte koşturulduğu bilinmektedir. Arabistan’da ise kız çocukları diri diri toprağa gömülmektedir (Güney, s.29). Birçok toplumda, kadınların güç alanlarında etkili olmalarının önü kapatılmış; kadınların erkeklerle aynı haklara sahip olmalarına, sosyal hayata aktif olarak katılmalarına, mülkiyet sahibi olmalarına, eğitim almalarına ve yönetici olmalarına izin verilmemiştir (Taslaman, 2019: s.23). Görüldüğü üzere; İslamiyet’ten önce kadınların yok hükmünde olduğu, hayat şartlarının zor ve hizmet için kullanılan bir canlıdan öte geçemediği söylenilebilir.

İslâm dini kutsal kitabında kadın ve erkek hakkında pek çok açıklama bulunmaktadır. “İslam dini, aralarında doğal olarak bazı fizyolojik ve psikolojik farklılıklar bulunan kadın ile erkeği insan olmaları bakımından eşit (Kur’an-ı Kerim: Hacc 22/ 5; Secde 32/ 9), değişik rolleri yönüyle de birbirini tamamlayan varlıklar (Kur’an-ı Kerim: Bakara 2/178) olarak kabul eder. Akıl melekesiyle donatılan her iki cins de Allah’ın emir ve yasaklarına uyup kulluk görevini yerine getirmekten sorumlu tutulmaktadır (Kur’an-ı Kerim: Zariyat 51/56; Tevbe 9/71–72). İslâm inancına göre sosyal hayat, kadın ile erkeğin birlikteliğiyle devam eden bir süreçtir” (Yılmaz, 2013: s.110). Kuran’ı Kerim’de pek çok konuda kadınlarla ilgili hükümler bulunmaktadır.

İnsan hakları konusunda önemli düzenlemeler getiren İslam dini, kadınla ilgili öteden beri süregelen yanlış anlayışları düzelterek, kız çocuklarının da erkekler gibi Allah’ın bir lütfu olduğuna dikkat çekmiştir. Kadının kişilik hakkı korunmuş, onun özgür birey olmasının

önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik önemli prensipler getirilmiştir (Yılmaz, 2013: s.110). İslam dini ibadet mekânı olan cami ise, her yaş ve her seviyeden insan için hem ibadet hem de bir eğitim kurumu olmuştur (Savaş, 1991: s.126). Hz. Peygamber'in "İlim öğrenmek, kadın-erkek her Müslümana farzdır." (İbn Mace, Mukaddime, 17, URL 2) hadis-i şerifiyle camilerin kullanıcı profili netleştirilmiş ve böylece cami özgün formunu ve o çevre kullanıcılarına yetecek alan ihtiyacını kapsayacak biçimde şekillenmiştir.

Medine Mescid-i Nebevi'de, Hz. Peygamber döneminde yediden yetmiş her yaştan kadın ve erkek Müslümanların caminin ana mekânında bir araya geldiği; kadınlar için duvar, kat, perde gibi bir ayırımın bulunmadığı, saf düzenine uyularak ibadet ettikleri, ilim öğrendikleri, vaaz ve sohbet dinledikleri, toplumsal meseleleri ele alarak çözüme kavuşturdukları bilinmektedir (Avcı Erdemli, 2013: s. 115). Hz. Peygamber, kadınların camiye gelmemelerine sebep olacak her türlü ihtimali kaldırmak için bir mekân düzeni getirmiştir. Kadınlar için caminin hariminin arka kısmında özel bir bölüm ayrılmış, kadınlar erkeklerin hemen arkasında safa durmuşlardır (Aycan, 2013: s.15). Hz. Peygamber'in, "Keşke şu kapıyı kadınlara ayırsaydık" şeklindeki temennisi, Hz. Ömer, zamanında gerçekleşmiş, Mescid-i Nebevi'ye açılan kapılardan biri kadınlara tahsis edilmiştir (Özkurt, 2015: s.218). Mescid-i Nebevi'de bulunan bu kapıya bugün hala "Bab-ı Nisa" (kadınlar kapısı) denilmektedir. Emeviler döneminde, kadınların camide ibadet etmeleri için ayrılmış bölümler bulunduğu bilinmektedir. "Anadolu Türk mimarisinde hünkâr mahfilinin yanı sıra diğer mahfillerin teşhis edildiği en erken örneklerden biri Beyşehir Eşrefoğlu Camii'dir. Kuzeydeki kapalı son cemaat yerinin üstü kadınlar için fevkani bir mahfil olarak değerlendirilmiş ve şebekeli ahşap korkuluklarla çevrilmiştir" (Tanman, 2003: s.333). Osmanlı döneminde ise kadınlar mahfiline sahip olduğu bilinen en eski tarihli yapı Bursa Yeşil Camii'dir (Avcı Erdemli, 2013: s.125).

Özkurt'un camilerde kadınların yeri üzerine yaptığı araştırmalardan özetle; günümüzde İslam mimarisinde genel olarak kadın ve cami ilişkisine bakıldığında ülkeler ve kültürler arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Nepal'de inşa edilen camilerde çok az sayıda kadınlara ait bölüm bulunduğu bilinmektedir. Pakistan'da camide kadınlara ait mekânlar ya üst galeri katta yer almakta ya da erkekler bölümünden bir şekilde ayrılmaktadır. Malezya Kuala Lumpur'daki Wilayah Persekutuan Camii, kadınlar mahfilinin, galeri kat uygulamasının gelişmiş bir örneğini barındırmaktadır. Asıl ibadet mekânının üst kısmında yer alan bölümün, ön kısmına ahşap parmaklıklar yerleştirilmiş ve kadın cemaatin imam ve hatibi görmesi mümkün hale getirilmiştir. Afganistan'da kadınlara yönelik ayrı bir bölüm olmamakla birlikte, camiler belli gün ve zamanlarda, bazı faaliyetler için onlara tahsis edilmektedir. Endonezya'daki cami mimarisinde yaygın bir uygulama olarak kadınlar bölümü bulunan camilerde, aynı kubbe veya çatı altında olmak üzere genellikle sağ tarafı erkeklere, sol tarafı kadınlara tahsis edilme şeklinde bir uygulamaya gidilmektedir. İran'da kadınların cami cemaatinde yer alabilmeleri için büyük camiler inşa edilmiş ve ibadet mekânı perde ile bölünmek şartıyla kadın ve erkek cemaat birlikte namaz kılabilirler. Tataristan'da inşa edilen camilerde kadınların namaz kılmaları için ayrı bir bölüm oluşturulmaktadır. Batı ülkelerinde ise, dünyanın farklı ülkelerinden gelen Müslümanlarla birlikte, sayıları hiç de azımsanmayacak oranda sonradan Müslüman olan cemaatin bulunması, orada kadın ve cami konusuna farklı bir boyut katmaktadır (Özkurt, 2015: s.218-226). Amerika ve Çin'de ise sadece kadınlar için ibadet etme mekânlarına sahip camiler bulunmaktadır (URL 3, URL 4). İslam dini için kutsal mekân olan Kâbe'de tavaf, kadın ve

erkek için ayrı bölümler olmaksızın yapılırken; vakit namazlarında kadınlar bölümünden Kâbe'yi görmeyi ve o uhrevi atmosferi hissetmeyi engellemeyen yalnızca mekânı bölen elemanlar kullanılarak kadınlara belirli alanlar ayrılmıştır.

Kadınların cami içerisinde zaman geçirmeleri ibadet etme, vaaz dinleme ve bir arada olma duygusuyla toplumsal birlik bağlarının kuvvetlenmesine neden olmaktadır. Tüm bu sebeplerle kadının cami içerisindeki varlığı toplum için oldukça önem taşımaktadır.

3.1. Günümüz Koşullarında Camilerde Kadına Özel Mekân İhtiyaçları

Doğal olarak dünyaya geliş biçimiyle insanlar, cinsiyet açısından, kadın ve erkek olmak üzere ikiye ayrılmakta sonra da bulundukları yaş, sağlık, sosyal, kültürel, inanç gibi konumlara göre toplumda kendilerine yer edinmektedirler. Bu bağlamda, kadınların doğaları gereği fiziki, psikolojik ve sosyolojik durumları neticesinde farklı mekânsal gereksinimleri olmaktadır ve bu durum, içinde bulunulan zaman dilimi ve yaşam pratiklerine bağlı olarak çeşitlenmekte ve şekillenmektedir.

Neda Armaner (1961: s.131), J. Stuart Mill'den aktardığı "Bir medeniyetin seviyesini ölçmek isterseniz derhal kadının hayat şartlarına bakınız" cümlesi ile kadın ve medeniyet seviyesindeki ilişkiyi açıklar.

Günümüz koşullarında camilerde de kadınlar için özel ihtiyaçlar sadece ibadet anını değil; hazırlık, erişim ve ikincil ihtiyaçları da içermektedir. Çünkü kadınlar ibadet etmek, eğitim ve danışmanlık hizmeti almak, hayır işleri yapmak veya cenaze gibi nedenlerle camilerde bulunabilirler. Kadının cami içerisindeki ibadetinin akış süreci; ön hazırlık, ibadete hazırlık, ibadet mahalline iç erişim, ibadet anı ve ikincil faaliyetlerden oluşmaktadır (Şekil 1). Ön hazırlık, ibadete hazırlık, ibadet mahalline iç erişim ve ibadet anı bir süreç içerisinde devam ederken ikincil faaliyetler kişinin herhangi bir zaman diliminde dâhil olabileceği fonksiyonları içermektedir. İkincil faaliyetler isteğe ve ihtiyaca bağlıdır.

Şekil 1. İbadet sürecinin akışı

Kadınların cami içerisindeki var olma ve ibadet etme süreçlerinin mekânsal karşılıkları ise mimari ile sağlanmaktadır. Bu mekânlar açık, yarı açık ve kapalı alanlardan oluşmaktadır. İbadete ön hazırlık süreci; dış erişim, dış giriş, cami bina girişi, depolama ve çocuk bakımı ihtiyaçlarını içermektedir. Camiye gelen kişi dış erişim sürecinde otopark veya toplu taşıma araçları duraklarını; dış giriş sürecinde avlu ve dış mekân oturma alanlarını; cami bina girişi sürecinde son cemaat yeri, giriş kapısı ve giriş holünü; depolama ihtiyacı sürecinde ayakkabı depolama alanlarını (örneğin kilitli dolaplar, ayakkabı rafları vb. depolama ihtiyacı); çocuk bakım ihtiyacı sürecinde çocuk bakım alanı (bireysel, görevli veya gönüllü eşliğinde), çocuk oyun alanı, çocuk uyku alanını kullanmaktadır ve bu ihtiyaçların giderilmesi için örneğin; çocuklarla ilgilenen görevli odası gibi mekânlara da tasarımda yer vermek gerekecektir. İbadete hazırlık süreci; bekleme, hazırlık, depolama ve temizlenme ihtiyaçlarını içermektedir. Camiye gelen kişi bekleme sürecinde oturma alanlarını; hazırlık sürecinde giyinme alanlarını; depolama sürecinde kişisel eşyaların koyulabileceği dolap, raf vb. depolama alanlarını; temizlenme sürecinde tuvalet ve abdesthaneleri kullanmaktadır. İbadet mahalline iç erişim süreci; yatay ve düşey erişimi içermektedir. Camiye gelen kişi yatay ve düşey erişim sürecinde geçiş alanlarını, merdivenleri, asansörleri ve rampaları kullanmaktadır. İbadet anı süreci; ibadet etmeyi (namaz kılma, vaaz dinleme, Kuran okuma) içermektedir. Camiye gelen kişi ibadet etme sürecinde harim ve kadınlar mahfilini kullanmaktadır. İkincil faaliyetler süreci; eğitim alma, sosyalleşme, sohbet, hayır işleri ve cenaze işlerini içermektedir. Camiye gelen kişi eğitim alma sürecinde seminer odası, derslikler ve kütüphaneleri ve bu ihtiyaçların giderilmesi için örneğin; görevli odası gibi mekânlara da ihtiyaç doğacaktır; sosyalleşme sürecinde dış mekân oturma alanlarını; sohbet sürecinde dış mekân ve iç mekân oturma alanlarını; hayır işleri sürecinde aşevi, yemek alanı ve satış birimlerini (kermes vb. satış stantları); cenaze işleri sürecinde cenaze namazı kılma alanı, cenaze yıkama ve hazırlama alanlarını kullanmaktadır. Kadının cami içerisindeki ihtiyaçlarının mekânsal karşılıkları ve kişi başı alanlar Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1. Kadınların cami içerisindeki ihtiyaçları ve mekânsal karşılıkları

İbadet Süreci	İhtiyaç	Cami Mekân ve Bölüm İhtiyaçları			Kişi Başına Alan
		Açık Alan	Yarı Açık Alan	Kapalı Alan	
Ön Hazırlık	Dış Erişim	Otopark/Toplu taşıma araçları durakları	Otopark/Toplu taşıma araçları durakları	Otopark	1 m ²
	Dış Giriş	Avlu/Dış mekân oturma alanları			
	Cami Bina Girişi		Son cemaat yeri/Giriş kapısı	Giriş Holü	
	Depolama			Ayakkabı depolama alanları	
	Çocuk Bakımı	Çocuk oyun alanı		Çocuk bakım alanı/Çocuk oyun alanı/Çocuk uyku alanı	
				Görevli: Eğitici/Bakıcı odası	Değişken dir.

İbadete Hazırlık	Bekleme			Oturma alanları	0.75 m ²
	Hazırlık			Giyinme alanları	1 m ²
	Depolama			Kişisel eşya vb. depolama alanları	0.5 m ²
	Temizlenme			Tuvalet/Abdesthane	1 m ²
İbadet Mahalline İç Erişim	Yatay ve Düşey Erişim			Geçiş alanları/Merdiven/Asansör/Rampa	1 m ²
İbadet Anı	İbadet Etme			Harim/Kadınlar mahfili	0.5-1 m ²
İkincil Faaliyetler	Eğitim Alma			Seminer odası/Derslikler/Kütüphane	0.5 m ²
				Eğitici odası	Değişken dir.
	Sosyalleşme	Dış mekân oturma alanları			0.5 m ²
	Sohbet	Dış mekân oturma alanları		İç mekân oturma alanları	0.5 m ²
	Hayır İşleri		Aşevi/Yemek alanı/Satış birimleri	Aşevi/Yemek alanı/Satış birimleri	0.5 m ²
	Cenaze İşleri		Cenaze namazı kılma alanı	Cenaze yıkama/Hazırlama	0.5 m ²

Kadınların psikolojik, sosyal, fiziksel, kültürel ve mekânsal ihtiyaçları cami tasarımı etkileyen faktörleri oluşturmaktadır. Kadın fizyolojisi, antropometri ve ergonomi açısından erkeklerden farklıdır. Engelli, yaşlı, hasta ve hamilelerin fiziksel gereksinimlerine cevap verecek mekânsal düzenlemelere ihtiyaçları vardır. Bireylerin, yanlarında bulunan çocuklarının ve eşyalarının alınacak tasarımsal önlemlerle güvenliklerinin sağlanması gerekmektedir. Kadınlar için camiye erişim, ibadet alanları ve ıslak hacimlerde mahremiyet bir ihtiyaçtır. Benzer şekilde cenazelerin yıkanması, hazırlanması aşamalarında da mahremiyet koşulları dini ve kültürel bir gereksinimdir. İbadetin hassas ve biricik ritüeller bütünü olması nedeniyle kadının ibadete yönelik tüm gereksinimlerine yanıt veren mekânları tasarlamak ve bu bilinçte olmak başta iç mimarlar ve mimarlar olmak üzere pek çok disiplinin önem vermesi gereken konular arasındadır.

3.2. Günümüz Camilerinde Kadınlar Mahfili

Günümüz İslam dünyasında, kadınların camiye devam edip vakit, cuma ve bayram namazlarına katıldığı yerler olmasına rağmen, Türkiye’de ibadet ve eğitim amacıyla camiye devam eden kadın sayısı oldukça düşüktür (Aycan, 2013: s.20). Kadınların, İslam’ın ilk yıllarında, cami içerisinde ayrı bir bölüm, bölme, oda veya kat olmaksızın harim mekânında saf düzeninde namaz kıldıkları bilinmektedir (Çaycı, 2017: s.185). Bu durum halen İslam dini için kutsal bir

mekân olan Kâbe’de geçerliliğini sürdürmektedir. Türkiye’de ise günümüzde kadınların ibadet etmesi için cami içinde sınırlandırılarak belirlenen mekânlar olarak tanımlanan kadınlar mahfili, harim mekânının çeşitli bölücüler kullanılarak sınırlandırılması veya bir kapı üstü mahfili olarak zeminden yükseltilerek oluşturulmaktadır. “Kapı üstü mahfillerinin kökenleri Hint kutsal mekânlarındaki “cennet balkonu”, Çin’de “göksel veranda” adını taşıyan yükseltilmiş mekânlara dayanmaktadır” (Akçıl Harmanakaya, 2018: s.182). Mahal olarak kadına ayrılan bölümler, aslında cami içerisinde önem verilmiş bir konumda olup, kadınlar için tasarlanan birincil ve ikincil tüm mekânların fiziki yeterlilikleri de bu doğrultu da düşünülmelidir.

İnşa edilen pek çok camide bodrumlarda, odalarda, üst katta, perde arkasında namaz kılan kadınlar; imamı, cemaati, cami ana mekânı olan harimi görememektedirler. Kadınların imamı görmeden; caminin bodrum katında ya da kapalı bir odada imama uymasının, “cemaatin imama uyabilme şartları” arasında olan mekân birliği şartına uyup uymadığı tartışmalı ve farklı görüşlerin olduğu bir konudur (Avcı Erdemli, 2013: s.125). Kadınlar mahfilinde ibadet eden kişinin çoğu zaman cemaatle aynı kubbenin altında bulunmayışı, cemaati görememek ve imamın sesini duyamamak gibi problemlerle beraber; ana ibadet mekânı olan harimde ibadet eden kişiden farklı mekân algısının oluşmasına ve hatta farklı duygularla ibadet etmesine neden olduğu bilinmektedir (URL 5).

Günümüzde camileri kullanan kadınların oranındaki azlığın en önemli nedenleri de pek çok cami mimarisinin kadının cami içerisindeki varlığını düşünmeyen bir anlayışla tasarlanmış olmasından ve fiziki koşullarının yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Kadınların camide tuvalet ve abdest alacak yer bulamamaları, var olan abdesthanelerin kilitli oluşu, uygun vitrifiye elemanlarına yer verilmeyişi, ergonomik koşullarının yetersiz oluşu ve hijyenle ilgili olumsuzluklar abdesthanelerle ilgili problemlerdendir. Cami giriş çıkışlarında oluşan erkek cemaatin çokluğu ve kadınlar için özelleştirilmiş ayrı bir kapı/geçiş bulunmayışı kadınların camiye erişimini zorlaştırmaktadır. Pek çok camide bu amaçla kadınlara ayrılmış bir alan olmayışı, var olan alanların camiden kopuk veya erişim için dar ve dik merdivenlerin kullanılması, yönlendirici tabelaların olmayışı kadınlar mahfiline erişimi zorlaştırmaktadır. Camilerde kadınlara ayrılan mekânlarda yaşanan en önemli problemlerin başında özel olarak ayrılmış mekânların fiziksel kapasitelerinin yetersizliği ile birlikte aydınlatma/havalandırma/ısıtma-soğutma/ses düzeni gibi yapı fiziği sorunları gelmektedir. Camiler planlanırken depo alanlarının düşünülmemesi ya da yetersiz düşünülmesi sebebiyle çoğu camide kadınlar mahfili; kullanılmayan eşyaların, süpürgelerin, temizlik malzemelerinin depolandığı mekânlar olarak kullanılmaktadır.

2011 yılında İstanbul Müftülüğü tarafından camilerin kadınlar bölümü, tuvalet ve abdest alma yerleri için araştırma çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışma sonucu İstanbul’da bulunan camilerin kadın ibadet alanlarında %47.5’inin perdeyle, %31.2’sinin duvarla ve %21.3’ünün de paravanla ayrıldığı; %54.7’sinde yönlendirme tabelasının olmadığı, %43.3’ünde kadınların abdest alması için yer olmadığı, %9.6’sında yetersiz olduğu, %37.9’unda tuvalet bulunmadığı tespit edilmiştir (Avcı Erdemli, 2013: s.129). Bu veriler kadının ibadet öncesi hazırlık ve ibadet süreci konfor, mahremiyet ve katılımının yeterince sağlanmadığını göstermektedir.

Günümüzde, kadının sosyal hayat içindeki varlığı reddedilemez olup, kadınların toplu halde ibadet etme özgürlüğünün sağlanabilmesi için ibadet mekânlarında fiziki koşulların sağlanması

gerekmektedir (Tayılga ve Demirarslan, 2019: s.2448). Bu nedenle kadınlar için günümüz cami tasarımı özelleştirilmiş mekânlara yer vermek ve gerekli tüm fiziki düzenlemeleri kadınların ihtiyaçlarını da düşünerek oluşturmak önemlidir.

4. Yöntem

Çalışma 2015 yılında inşası tamamlanmış olan Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii üzerinde gerçekleştirilmiştir. Cami, yakın bir geçmişte inşa edilmesi nedeniyle günümüz yaşam koşullarının tespit edilmiş olduğu, ihtiyaç şemalarının belirlenmesi ve tüm ihtiyaçlara samimiyetle mekânsal yanıtlar oluşturulmaya çalışılması gibi nedenlerle örnek olarak seçilmiştir.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii'nde ön hazırlık, ibadete hazırlık, ibadet mahalline iç erişim, ibadet anı ve ikincil fonksiyonlarda kadınlara ayrılan mekânlar güncel yaklaşımlarla incelenmiştir.

4.1. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii, Hassa Mimarlık tarafından tasarlanarak 2015 yılında inşası tamamlanmış ve hizmete açılmıştır. Üsküdar Bağlarbaşı'nda yer alan cami Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yanında bulunmaktadır (Şekil 2). Metro-metrobüs-otobüs güzergâhında olan cami etrafında pek çok üniversite, ilkökul, ortaokul, lise, hastane, alışveriş merkezi gibi ticari ve kamusal mekânlar bulunmaktadır.

Şekil 2. Cami genel görünüş (Gamze Tayılga Arşivi, 2020)

Cami, bir ibadet mekânı olmasının yanı sıra; içerisinde sosyal aktivitelerin yapılabileceği mekânlar olan bir sosyal kamusal mekân ve toplanma merkezidir. Cami içerisinde yemekhane, kitap-kafe, sergi alanları, fuayeler, konferans salonları, derslikler gibi sosyal ve ticari mekânlar bulunmaktadır (Şekil 4).

İkincil faaliyetlere ait mekânlar ve ıslak hacimlerin tümü caminin alt katında yer almaktadır. Yapı içerisinde, caminin ana ibadet mahalline ek olarak yapılmış ikinci bir ibadet alanı da -2. katta bulunmaktadır.

Şekil 4. Cami -2. kat genel görünüş (Gamze Tayılga Arşivi, 2020)

4.1.1. Dış Erişim

Cami otobüs, metro ve metrobüs duraklarına yakın bir konumda yer almaktadır. Caminin alt katında kapalı bir otopark da bulunmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Cami kapalı otopark alanı (URL 6)

4.1.2. Dış Giriş

Cami avlusuna dışarıdan ana giriş rampa ve merdivenle sağlanmaktadır. Cami avlusunda oturma alanları açık ve yarı açık alanlar olarak tasarlanmıştır (Şekil 6).

Şekil 6. Cami avlu, açık ve yarı açık oturma alanları (Gamze Tayılga Arşivi, 2020)

4.1.3. Cami Bina Girişi

Cami bina girişi için zemin katta iki kapı bulunmaktadır (Şekil 7). Bu kapılar ibadet mahalline açılmaktadır. Caminin zemin kat ibadet mahalline girişte kadınlar için ayrılmış bir kapı veya geçiş alanı tasarlanmamıştır. Ana giriş haricinde kültür merkezi içerisinde de rampa, yürüyen merdiven, merdiven ve asansör ile camiye giriş yapılabilmektedir (Şekil 8). Bu alandan yapılan

girişte de kadınlar için ayrı bir giriş kapısı veya giriş holü bulunmamaktadır. Ayrıca otopark içerisinde de camiye giriş bulunmaktadır.

Şekil 7. Cami bina girişi, Şekil 8. Kültür Merkezi Girişi (Gamze Tayılga Arşivi, 2020)

4.1.4. Depolama

Cami ana giriş holünde ayakkabı dolapları var olup buna ek olarak asma katta ve -2. katta bulunan kadınlar mahfili içerisinde de ayakkabı dolapları mevcuttur (Şekil 9) (Şekil 10) (Şekil 11). Dolaplar farklı boyutlarda ve kapaklı olarak tasarlanmıştır.

Şekil 9. Cami giriş holü depolama alanları, Şekil 10. Asma kat kadınlar mahfili depolama alanları, Şekil 11. -2. kat kadınlar mahfili depolama alanları (Gamze Tayılga Arşivi, 2020)

4.1.5. Çocuk Bakımı

Cami -2. katında tamamen içeride konumlandırılmış günışığı almayan oyun amaçlı bir mekân düzenlendiği görülmektedir (Şekil 12). İbadet mahalline yakın konumda olması annenin iç rahatlığı açısından iyi niyetli bir çözümdür.

Şekil 12. Cami hariminden kadınlar mahfili (Gamze Tayılga Arşivi, 2020)

4.1.6. Temizlenme

İbadete hazırlık süreci cami içerisinde kadın ve erkek kullanıcılar için ayrı mekânlar olarak -2. katta çözülmüştür (Şekil 13). Asansör, yürüyen merdiven, merdiven ve rampalar aracılığıyla erişilebilmektedir.

Şekil 13. Cami kadınlar ibadete hazırlık alanı girişi (Gamze Tayılga Arşivi, 2020)

Kadınlara ayrılan abdesthane, içerisinde 26 kişinin aynı anda abdest alabilmesine imkân sağlayacak şekilde tasarlanmıştır (Şekil 14). Her bir musluğun üzerinde askı elemanı yer almaktadır. Birim içerisinde depolama alanı bulunmaması durumu askı elemanları ile çözümlenmeye çalışılmıştır. 11 tuvalet kabininden bir tanesi engelli tuvaletidir. 11 adet el yıkama lavabosu bulunmaktadır.

Şekil 14. Cami kadınlar abdesthanesi (Gamze Tayılga Arşivi, 2020)

4.1.7. İbadet Etme

Asma katta yer alan kadınlar mahfiline erişim cami içerisinde yer alan merdiven ile gerçekleştirilmektedir. Cami içerisinde yer alan asansör yalnızca -2. kat ibadet mahalline ve orada bulunan kadınlar mahfiline erişim sağlamakta ancak; asma kat kadınlar mahfiline erişim sağlamamaktadır. Kadınlar mahfili asma katta yaklaşık olarak 130 metrekarelik bir ibadet alanı içermektedir. Bu da yaklaşık 130 kişinin imamı ve cemaati görerek namaz ibadetini gerçekleştirmesine imkân sağlamaktadır (Şekil 15).

Şekil 15. Cami asma kat kadınlar mahfili şematik çizimi (Gamze Tayılga Arşivi, 2020)

Asma katta kullanılan parapetler geometrik desenler içeren eğimli kumlu cam malzemeden yapılmıştır. Ana ibadet mekânı ile aynı atmosfer içerisinde ibadet etmeye olanak sağlamaktadır (Şekil 16) (Şekil 17). Asma katta ayakkabı dolapları, rahle ve tabureler bulunmaktadır. Süslemeye yer alan levhalarda hatla İslam dininde önemli bir yere sahip olan Hz. Fatıma ve Hz. Hatice'nin isimleri yazmaktadır.

Şekil 16. Cami harimden kadınlar mahfili, Şekil 17. Kadınlar mahfili (Gamze Tayılga Arşivi, 2020)

-2. katta bulunan ibadet mahalline girişte kadın cemaat için ayrı bir kapı tasarlanmamıştır. Girişte kullanılan tabela ile kadınlar mahfiline kullanıcılar yönlendirilmiştir (Şekil 18). Kadınların ibadet etmesi için yüksek ahşap bölücülerle ayrılarak oluşturulmuş bir alandır (Şekil 19). Bu alanda ayakkabı dolapları, rahle ve tabureler bulunmaktadır. Zemin kaplaması olarak seçilen halı, deseni nedeniyle ibadet edecek olanlara saf durmayı yönlendirici özellik taşımaktadır.

Şekil 18. Cami -2. kat giriş ve kadınlar mahfili yönlendirme levhası, Şekil 19. -2. kat kadınlar mahfili (Gamze Tayılga Arşivi, 2020)

4.1.8. Eğitim Alma

Cami -2. katında seminer odaları, derslikler ve sergi salonları yer almaktadır (Şekil 20). Üniversite ile de bağlantılı olan camide kadınlara yönelik eğitimlerin yanı sıra yabancı dil, sosyal ve kültürel katkı sağlayacak derslerin de yapıldığı bilinmektedir.

Şekil 20. Cami -2. kat sergi salonu ve derslikler (Gamze Tayılga Arşivi, 2020)

4.1.9. Sosyalleşme ve Sohbet

Cami dış mekânında oturma elemanları ile tefriş edilmiş açık ve yarı açık alanlar yer almaktadır. Kapalı alan olan cami -1. katında ise kitap-kafe bulunmaktadır (Şekil 21). Aynı zamanda sergi ve geçiş hollerinde de sosyalleşme imkânı elde edilebilir.

Şekil 21. Cami -1. kat kitap-kafe (Gamze Tayılga Arşivi, 2020)

4.1.10. Hayır İşleri

Cami içerisinde hayır işleri yapılabilecek büyüklükte mekânlar bulunmaktadır (Şekil 22). Zaman zaman farklı şekillerde kullanıldıkları bilinmektedir.

Şekil 22. Cami -2. kat holü (URL 7)

4.1.11. Cenaze İşleri

Cenaze namazı için cami arka avlusu kullanılmakta olup musalla taşları bulunmaktadır (Şekil 23).

Şekil 23. Cami arka avlu cenaze namazı için ayrılan alan ve musalla taşları (Gamze Tayılga Arşivi, 2020)

5. Değerlendirme ve Bulgular

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii kent içerisinde merkezi bir konumda yer almaktadır. Etrafında üniversite, ilk ve ortaöğretim kurumları, hastane, alışveriş merkezi ve pek çok ticari, kamusal mekân bulunmaktadır. İçerisinde bulundurduğu mekânlar ve birimlerle bir toplanma merkezi olması sebebiyle toplumsal yaşama katkı sağlamaktadır.

Cami tasarımı, kullanıcı olarak cinsiyet gözetilmeksizin bir yaklaşım gösterildiği görülmektedir. Yalnız erkek cemaat değil, kadınlar da düşünülerek tasarım faktörlerine dâhil edilmiştir. Kadınlar için tasarlanan erişim, ibadete hazırlık, ibadet ve ikincil mekânlar oluşturulurken kadınların özel ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulduğu görülmektedir.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii metro, metrobüs ve otobüs duraklarına yakın konumu dolayısıyla toplu taşıma araçları ile kolayca erişilebilir bir konumdur. Ayrıca kendi araçları ile gelecek olan kullanıcılar için kapalı bir otoparka da sahiptir. Dış girişinde rampa ve merdiven bulunmaktadır. Rampanın eğiminin herkes için kullanıma uygun sayılabilecek bir oranda uygulandığı ancak çıkış hattında güvenliği sağlamak amacıyla herhangi bir korkuluk ve küpeşte elemanına yer verilmediği gözlemlenmiştir. Cami girişinde kadınlara ayrı bir kapı veya geçiş holü oluşturulmamış, ortak hollerden bölümlere geçmeleri hedeflenmiştir. Giriş hollerinde ve kadınlara ayrılan alanlarda tefriş elemanı olarak ayakkabı dolabı bulunmaktadır fakat tasarım yaklaşımı ile tasarım dili bütünlüğü sağlamadığı, sonradan ihtiyacı gidermek amacıyla yerleştirilmiş olduğu hissi ile estetik olmayan bir algı oluşturmaktadır. Cami içerisinde çocuklar için oyun ve etkinlik odası bulunmaktadır, bu ihtiyacın öngörülmesi memnuniyet vericidir. Ancak gün içerisinde farklı zamanlara yönelik olarak anne ve farklı yaş gruplarındaki çocukların ihtiyacı olabilecek çocuk bakım odası, çocuk uyku odası bulunmamaktadır. Ayrıca çocuk mekânları günışığı almamakta ve doğal olarak havalandırılmamaktadır. Aynı zamanda burada bırakılacak çocuklarla ilgilenecek olan görevli-bakıcı veya gönüllü kişi düşünülmemiştir. Camide kadınlar için abdesthane, tuvalet gibi ihtiyaca yönelik ıslak hacimler tasarlanmış, bu mekânlara erişim rampa, yürüyen merdiven ve asansör ile sağlanmıştır. Fakat temizlenme alanı içerisinde bekleme, hazırlık ve depolama süreçlerine yönelik mekânlar bulunmamaktadır. Abdesthanede yer verilmiş olan askı elemanlarının konumlandırma, yükseklik gibi ergonomik

oluş açısından tüm ihtiyaçları karşılamaya yeterli olmadığı bulgulanmıştır. Kadınlar mahfiline giriş için her iki katta bulunan ibadet mahallerinde de ayrı bir kapı bulunmamaktadır. Asma katta yer alan kadınlar mahfiline erişim cami içerisinde yer alan merdiven ile sağlanırken, -2. katta bulunan kadınlar mahfiline erişim asansör, merdiven veya yürüyen merdiven ile sağlanmaktadır. Asma katta bulunan kadınlar mahfili ana ibadet mekânının yaklaşık %15'i kadar yer kaplamaktadır. -2. katta bulunan mahfil için hareketli ahşap bölücü elemanların kullanılması nedeniyle kapladığı alan oranı değişken olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle net bir alan tespiti yapmak doğru değildir. Parapetlerle harimden ayrılan kadınlar mahfillerinde bu parapetlerin özelliklerinin farklı uygulandığı görülmektedir. Asma katta bulunan parapetlerin, geometrik desenli, eğimli, kumlu camdan yapılmış olmasına karşın alt katta bulunan mahfilde kullanılanların ise göz seviyesinin üstünde, boşlukları olmayan geometrik desenli ahşap elemanlardan üretildiği belirlenmiştir. Cami içerisinde kullanıcıların eğitim alma, sosyalleşme, sohbet, hayır işleri ve cenaze işleri ile ilgili ikincil faaliyet süreçleri de tasarıma dâhil edilmiştir.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camiinde kadın cemaat için gerekli düzenlemelerin iyi niyetle yapılmaya çalışıldığı söylenebilir. Kadınlar mahfillerinin ana ibadet mekânında tasarım dili olarak bir bütünün içerisinde ele alındığı, ayrıştırılmadığı, erişimin kolay olduğu ve harimi görür biçimde düzenlendiği, ibadet sürecinde cemaat içinde yer aldığını hissedeceği, huzur duyarak ibadet edeceği, her sürece tam dâhil olabileceği özel bir bölüm oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Fakat alt kat mahfilinde; ana ibadet mekânında gözlemlenen, tasarım ve projelendirme sürecinde uygulanmış olan genel kriterlerin uygulanmamış olduğu, ortak bir dile sahip olmadığı görülmüştür.

6. Sonuç ve Öneriler

Çalışmada örneklem olarak belirlenen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii üzerinden elde edilen bulgu ve verilerle günümüz cami tasarımlarında, daha iyiye nasıl ulaşılabilir ve kadın özelinde ihtiyaçları nasıl giderilebilir konu ve sorularına cevaplar aranmıştır. Bu cevaplar doğrultusunda tasarımları yönlendirebilecek öneriler oluşturulması hedeflenmiştir.

Günümüzde toplum içerisinde kadının rolü değişmiş ve değişmeye devam etmektedir. Bu değişim çevre ve mekân tasarımlarında dönüşümü de zorunlu kılmaktadır. Evden iş hayatına daha yoğun bir geçişin yaşandığı ve bununla birlikte aile içi rolün de değişerek devam ettiği günümüz yaşantısında mekânların fonksiyonlarına bağlı olarak ihtiyaç programları ve işlev şemaları da güncellenmektedir. Çalışan kadın, çalışan/anne kadın, çalışan/evlat kadın, toplumsal/sosyal sorumluluk sahibi kadın gibi kadının üstlendiği roller hem toplumu hem de günlük yaşam pratiği içerisinde yer alan mekânları yeniden biçimlendirme zorunluluğu oluşturmaktadır.

Müslümanların toplu ibadet ettikleri mekânlar olan camilerde kadınlara ayrılan bölümlere kadınlar mahfili denilmektedir. İslam'ın ilk yıllarında kadınların cami içerisindeki varlığı günümüze kadar pek çok değişime uğramıştır. Günümüz camilerinin sosyal hayatın bir parçası olan kadınlar için, bugünün kullanıcılarına ve yaşam koşullarına, güncel ihtiyaçlarına yönelik gerekli tasarımların yapılarak inşa edilmesi ve mevcut camilerde mekânsal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

İncelenen cami; teknik, teknoloji, malzeme ve herkes için tasarım kriterlerine dikkat edilerek güncel yaklaşımlarla ele alınması, merkezi bir konumda bulunması ve cami kelimesinin içeriğine uygun olarak bir toplanma merkezi oluşturması gibi sebeplerle yenilikçi bir cami olarak değerlendirilebilir. Çalışma konusu olan kadınların ihtiyaçlarının fark edilerek ve onların da ibadetleri için camiye gelebilmeleri düşünülerek ayrılmış alanlar ve oluşturulmuş mekânlar konusunda önemli bir örnek teşkil ettiği söylenebilir.

Çalışmada, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii, dış ve iç mekân olarak açık, yarı açık ve kapalı alanları ile ele alınmıştır. Bu bağlamda, çizilen çerçeve dâhilinde, gerek dış gerek iç mekânlarda herkes için tasarım kriterlerinin, faydalı ve çözümçül uygulamaların gerçekleştirildiğinin görülmesi memnuniyet vericidir. Böylece daimi veya geçici engellilik durumu yaşayan bireyler ile farklı yaş grubu bireylerin gelebilmesi öngörülmüştür. Ancak bu uygulamaların gelişebilecek, güncel ihtiyaç ve beklentiler doğrultusunda yapılacak küçük ilave ve müdahaleler ile yeniden biçimlendirilebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Elde edilen bulgular ışığında yapılacak yeni cami tasarımlarına da yol gösterici olabilmesi düşüncesi ile örneklem olarak seçilen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii için daha konforlu olabilmesi amacıyla geliştirilen öneriler aşağıda sunulmaktadır:

- Dış girişinde var olan rampa çıkış hattında güvenliği sağlamak amacıyla korkuluk veya küpeşte elemanı dâhil edilerek engelsiz bir çevre oluşturulabilir.
- Cami girişinde var olan kapılardan biri kadınlara ayrılarak ayrı bir geçiş holü ile erişim sağlanabilir.
- Kadınlar için ayrılan bölümde de ayakkabı dolaplarına yer verilmiş olması doğru bir uygulama olarak bulunmuştur. Ancak, daha estetik ve bina ile iç mekân tasarımına uyumlu bir şekilde yeniden düzenlemek görsel ve işlevsel olarak da daha memnun edici sonuç oluşturacaktır.
- Çocuklar için ayrılan mekânlarda gerekli fiziki düzenlemeler yapılarak; uyku odası ve bakım odası eklenebilir.
- Çocuklarla ilgilenecek görevli-bakıcı kişi organize edilerek onların mekân ihtiyaçları sağlanmalıdır.
- Temizlenme alanı içerisinde bekleme, hazırlık ve depolama süreçlerine yönelik mekânlar çözümlenebilir ve var olan elemanlar fiziki ve ergonomik açıdan yeterli duruma getirilebilir.
- Cami içerisinde var olan asansörün asma kat kadınlar mahfiline erişimi sağlanması uygun hale getirilebilir.
- -2. kat ibadet mahallinde harim mekânıyla eşdeğer algı koşulları sağlamak amaçlı düzenlemeler yapılabilir.
- Farklı konularda eğitim alınabilecek mekânların var olması güncel ihtiyaçları karşılaması açısından olumlu bir uygulamadır. Kadınlara yönelik verilen bu eğitimlerin sayıları ve çeşitliği artırılabilir.
- Kullanıcı sayısına bağlı olarak açık, yarı açık ve kapalı alanların ve oturma elemanlarının sayısının gerektiği ve yeterince olmasına dikkat edilmesi önerilir.

- Büyük hollerin varlığı sosyal yardımlaşma ve hayır işleri için verimli alanlar oluşturmaktadır. Bu mekânlarda düzenlenecek, bu manadaki, etkinlikler dinin emirleri ile de bütünlük sağlayacaktır.
- Cenaze işlerinde kadınların yerlerinin de belirlenmiş olması memnuniyet verici olacaktır.

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii incelemesinden hareketle günümüzde tasarlanacak ve inşa edilecek camilerin bağlam açısından farklı ihtiyaç, girdi ve beklentilere sahip olduğu söylenebilir. Ulaşım, çevre nüfus yoğunluğu, yapılaşma alan özelliği, işlev özelliği, yaşam pratiği ve kullanıcı profili değişmektedir. Bu değişikliklerden ortaya çıkacak tasarım yaklaşımı, ihtiyaç programı, işlev şeması üzerinde dikkat ve özenle çalışılması önerilmektedir. Güncel teknik, teknolojik gelişmeler, taşıyıcı sistem, tasarım düzeni ve malzeme seçimi gibi konularda tasarımcıya ve uygulayıcıya büyük seçenekler ve imkânlar sunmaktadır.

Yapılan inceleme ve elde edilen veriler sonucunda, tasarlanacak ve inşa edilecek yeni camiler için dikkat edilmesi gereken hususlar maddeler halinde sunulmaktadır;

- Kullanıcı profili değişmiştir. İyi değerlendirilerek tasarım yönlendirilmelidir.
- Erişilebilirlik camiler için önemli bir konudur. Toplu ulaşım durakları ile cami bağlantısı kurulmalıdır.
- Günümüz erişim ihtiyaçları ile ortaya çıkan açık, yarı açık ve kapalı otopark alanları oluşturulmalıdır.
- Engelsiz cami tasarımları için hiçbir ayrıntı atlanmamalı, uygun detaylarla tasarlanan rampalar, merdivenler ve asansörler herkes için kullanıma elverişli olarak inşa edilmeli, gerekirse değiştirilmelidir.
- Herkes için tasarım prensipleriyle oluşturulan cami iç ve dış mekânlarında işitme engelliler için dikkat çekici ışıklı görsel levhalar; görme engelliler için Braille alfabesi ile yazılmış yönlendirici levhalar, sesli uyarı levhaları ve hissedilebilir/duyumsanabilir yüzeyler; ortopedik engelliler için yeterli geçiş, manevra ve ibadet alanları tasarlanmasına dikkat edilmelidir. Zihinsel engellilik ve diğer engellilik durumları da göz önünde bulundurulmalıdır.
- İç ve dış mekânlarda uygun zemin kaplama malzemeleri, örneğin, dış mekânda kaydırmaz dokulu zemin malzemeleri önerilir. Ancak bu dokuların uygun olmasına, görme engelli için erişilebilirlik sağlarken ortopedik engelliler için olumsuz durum oluşturmamasına özen gösterilmelidir.
- Camiye ulaşımın dış erişimden başladığı göz önünde bulundurularak gerekli önlemlerin alınmasının da cami dış çevresi itibari ile sağlanması önemlidir. Örneğin, kent sinyalizasyonu, yaya geçidi yerleri uygun ve doğru şekilde konumlandırılmalıdır.
- Düşey sirkülasyon araçlarının elemanlarının doğru, ergonomik ve gerekli yerlerde kullanılmasına dikkat edilmelidir.
- Cami avluları, dış mekân oturma alanları tüm kullanıcılar için elverişli olarak tasarlanmalıdır.
- Cami tasarımı aşamasında kadınlara ibadet sürecini yaşayacakları uygun alanlar düşünülmeli ve planlanmalıdır. Kadın fizyolojisi; kadının antropometri ve ergonomik

gereksinimleri açısından erkeklerden farklı olması sebebiyle tasarlanan mekânlarda etken bir faktör olarak değerlendirilmelidir.

- Cami bina girişleri uygun ve yeterli genişlikte düzenlenmeli; giriş çıkış kolaylığı sağlamak amacıyla kadınlara özel geçiş alanı, kapı ve giriş holü tasarımı yapılmalıdır.
- Kadınların ayakkabı depolama alanları erkek kullanıcılardan ayrı olarak çözümlenmelidir. Bireylerin, yanlarında bulunan çocuklarının ve eşyalarının alınacak tasarımsal önlemlerle güvenliklerinin sağlanması gerekmektedir.
- Çocuklu ve bebekli kullanıcılar düşünülmeli ve mekân çözümlenmesinde çocuk bakım odaları, çocuk etkinlik-oyun alanları, çocuk uyku alanlarına yer verilmelidir. Bu mekânlar çocukların ilgisini çekerek, din ve dini yapılar hakkında olumlu duygular hissetmelerini sağlayacak şekilde düzenlenmelidir.
- Çocuklar için ayrılmış mekânlarda onlarla ilgilenecek, kısa süreli bakımlarını üstlenebilecek güvenilir bakıcı-görevlilerin yer verilmesi önerilmektedir. Bu görevlilerin profesyonel veya gönüllü bireylerden oluşması ayrı bir organizasyon işidir. Ancak onların mekân ve günlük ihtiyaçları da unutulmamalı ve görevli odası tasarıma dâhil edilmelidir.
- Kullanıcıların tuvalet ve abdest alma ihtiyacından önce beklemeleri için uygun mobilya tasarımı, kıyafetlerini çıkarıp giymeleri için giyinme alanları ve fazla eşyalarını bırakmaları için dolaplara yer verilmelidir.
- Abdesthanelerde ve tuvaletlerde engelli bireyler de göz önünde bulundurularak yeterli fiziki koşullar sağlanmalı, uygun düzenlemeler, vitrifiye elemanları, uyarı ve yönlendirme levha ve sistemlerine yer verilmelidir.
- Tüm hacimlerde olmak üzere özellikle ıslak hacimlerde hijyenin sağlanabileceği kolay temizlenebilir, kir tutmaz ve antibakteriyel malzemelerin kullanıldığı mekânlar oluşturulmalıdır.
- Islak hacim döşeme kaplama malzemelerinin kaydırmaz yüzeyli olmasına dikkat edilmelidir.
- Kadınlara ayrılan bölümlere erişimin sağlanması için günümüz teknolojilerinden yararlanmak, asansör, engelli asansörü, platform ve rampa sistemlerini mevcut ve/veya yapılmakta olan camilere entegre etmek gerekmektedir.
- Kadınların mahremiyet ihtiyacı, cami içerisinde mekânlar oluşturulurken tasarıma etki eden bir faktör olmalıdır.
- Kadınlar mahfilinin ana ibadet mekânından kopuk bir mekân olmaması önerilir. Kadınlar mahfilinde ibadet eden kişinin harim mekânında ibadet eden kişiyle aynı görme, işitme, koklama, dokunma duyularına yanıt veren algılama koşullarının sağlanması son derece önem taşımaktadır. Bu sebeple mahfil oluşturulurken duvar, perde veya yüksek ahşap bölücüler değil; daha şeffaf, geçirgen, tek taraflı göstermeyen özel malzemeler kullanılması tavsiye edilmektedir. Kadın kullanıcının cami üst örtüsü altındaki uhrevi atmosferi algılamasını sağlayacak mekânlar tasarlanmalıdır.
- Bazı camilerde halen kadınlar mahfilinin depo olarak kullanılmasına karşı, cami planlaması sırasında depo çözümü yapılmalı ve kadınlar mahfili yalnızca ibadet etmek amaçlı kullanılmalıdır.

- Kadınların ibadetini kolaylaştıracak ve ibadet için elverişli bir mekân sağlayacak dengeli bir şekilde kullanılmış doğal ve yapay aydınlatma, havalandırma, ısıtma-soğutma, ses yalıtımı ve akustik düzenleme ile tesisat sistemlerinin çözümlerinin gerçekleştirilmiş olması konfor oluşturacaktır.
- Gelişen teknoloji ile birlikte ihtiyaç duyulacak internet vb. iletişime yönelik tesisatların yanı sıra kullanım rahatlığı ve konfor açısından akıllı bina tesisatlarına da yer vermek gerekebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.
- Kadınların farklı konulardaki eğitim taleplerine yönelik mekânlar oluşturulmalı; seminer odaları, derslikler, sergi salonları ve kütüphaneler büyük ölçekli cami tasarımlarına dâhil edilmelidir.
- Cami, insanların toplu olarak ibadet amacıyla bir arada bulunduğu mekânlar olması ve zamana bağlı olarak ibadet işlevini gerçekleştirilmesi nedeniyle bekleme işlevinin de çeşitli mekân ve oturma elemanları ile giderilmesi ihtiyacı her zaman var olmuştur. Sosyalleşme ve sohbet amaçlı açık, yarı açık ve kapalı alanlarda oturma elemanı tasarımları yapılmalıdır.
- Günümüzde yaşam genel olarak dışarıda geçmektedir. İletişim ağlarının güçlü olması gibi nedenlerde de toplumsal ve sosyal sorumluluk konusunda farkındalıklar da artmıştır. Yardımlaşmanın öneminin fark edilmesi ve sosyal kimliklerin ortadan kalktığı ibadet mekânlarında insanların bir araya gelme olasılığının fazlalığı yapılacak yardımların merkezi olarak yine ibadet mekânlarında yoğunlaşabilir; örneğin, hayır olarak yemek, giysi, kitap dağıtımı gibi. Hayır işleri için kadınlara özel alanlar oluşturulmalıdır.
- Her camide cenaze işlemleri ve ibadeti için ayrılmış en az bir veya mümkünse birden fazla alanın bulunması iyi olacaktır. Cenazelerin bekletilmesi, yıkanması, hazırlanması aşamalarında yeterli fiziki koşulların ve mahremiyet unsurunun sağlanması önerilir. Morg, gasilhane ve cenaze namazı için musalla taşı etrafında kadınlara özel yer ayrılması beklenmektedir.

Çalışmada incelenen Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Camii tasarımı ve uygulamasında günümüz ibadet yapısı genel ihtiyaçlarının ve kadınlar özelinde mekân ihtiyaçlarının pek çoğunun gerçekleştirildiği izlenmiştir. Mevcut camilerde gereksinim duyulacak yenileme ve iyileştirme düzenlemeleri ile tasarlanacak ve inşa edilecek yeni camiler için yönlendirici olabilecek bulgu, değerlendirme ve öneriler elde edilmiştir. Ayrıca, herkes için kullanılabilir tasarım kriterleri, çevre unsurları ile birlikte özellikle çalışmanın belirleyici/yönlendirici konusu olan kadın, camide kadın, ibadet sürecinde kadın ve kadının olası diğer tüm ihtiyaçlarının giderilmesi bağlamında kadınlar mahfili ve diğer özelleştirilmiş mekânlar incelenmiştir.

Bu çalışmanın yeni tasarım, mevcut binalarda iyileştirme, yenileme, yeniden işlevlendirme ve çevre düzenlemesi konularında yapılacak akademik çalışmalar için faydalı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akçıl Harmankaya, N. Ç. (2018). Mimar Sinan Camilerinde Sembolizm. İstanbul: Kitabevi.
- Armaner, N. (1961), Hadîslere Göre Kadının Sosyal Durumuna Umumi Bir Bakış, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt: IX, s. 131-139.
- Avcı Erdemli, K. (2013). “Cami Mimarisinde Kadınların Yeri ve İstanbul Müftülüğü Camilerin Kadınlar Bölümünü Güzelleştirme Projesi”. 1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu: Gelenekten Geleceğe Cami Mimarisinde Çağdaş Tasarım ve Teknolojileri. Edt. Tokay, Hale; Kaptı, Mevlüde; Büken Cantimur, Burcu ve Çoşkun, Selcen. Düzen. Diyanet İşleri Başkanlığı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2-5 Ekim 2012, İstanbul. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 115-130.
- Aycan, İ. (2013). İslam Geleneğinde Cami ve Kadın, Cami Kadın ve Aile, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Cragoe, C. D. (2011). Binalar Nasıl Okunur?, (Çev. Pelin Derviş). İstanbul: Yem.
- Çaycı, A. (2018). İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol, Konya: Palet.
- Demirarslan, S. (2017). Engelliler İçin Değil, Engelsiz Çevre, TURANSAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2017; Cilt: 9/İLKBAHAR, Sayı: 34, s.341-348
- Grabar, O. (2018). İslam Sanatının Oluşumu (Çev. Nuran Yavuz). İstanbul: Alfa.
- Güney, H. G. İslamiyet’te Kadının Yeri, Diyanet İşleri Başkanlığı, Vaaz(?), <https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazHizmetleri/D%C4%B0B%201964%20Y%C4%B1l%20Vaaz%20%C3%96rnekleri/%C4%B0slamiyette%20Kad%C4%B1n%C4%B1n%20Yeri.pdf>
- Nasr, S. H. (2019). İslam Sanatı ve Maneviyatı (Çev. Ahmet Demirhan). İstanbul: İnsan.
- Özkurt, K.(2015). Cami Mimarisinde Kadınlara İlişkin Mekânlar, İslam ve Sanat, Tartışmalı İlmi Toplantı, Antalya.
- Savaş, R. (1991). Hz. Muhammed Devrinde Kadın, İstanbul: Ravza.
- Tanman, M. B. (2003). “Mahfil”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.27, Ankara, 331-333.
- Taslaman, C. ve F. Taslaman (2019). İslam ve Kadın, İstanbul: İstanbul.
- Tayılga, G. ve S. Demirarslan (2019). “Günümüz Camilerinde Kadınlar Mahfili: Kahramanlar Cami ve Ayşe İlcak Cami”, 6. Yıldız Sosyal Bilimler Kongresi, 12-13 Aralık 2019, İstanbul
- Yeşil, M. (2004). Kadınların Cemaate İştiraki İle İlgili Hadisler Üzerine Bir İnceleme, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 17, 47-62.
- Yılmaz, H. (2013). İslam Geleneğinde Cami ve Kadın, Cami Kadın ve Aile, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 107-129.

URL 1:

<https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=6&SAYFA=263&SRC=yery%C3%BCz%C3%BC%20mescit> (Erişim Tarihi: 03.07.2020)

URL 2: <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=9393> (Erişim Tarihi: 03.07.2020)

URL 3: <https://abcnews.go.com/US/1st-female-mosque-opens-us/story?id=28725435> (Erişim Tarihi: 19.11.2019)

URL 4: <https://www.bbc.com/news/magazine-35629565> (Erişim Tarihi: 19.11.2019)

URL 5: http://www.mimarizm.com/haberler/soylesi/kadinlar-camilerde-kampanyasi-onculeriyle-soylesi_129351 (Erişim Tarihi: 16.11.2019)

URL 6: <https://ispark.istanbul/uskudara-2500-araclik-otopark/uskudar-marmara-ilahiyat-cami-1/> (Erişim Tarihi: 24.04.2020)

URL 7: <https://www.archdaily.com/887479/marmara-university-faculty-of-theology-mosque-hassa-architecture-engineering-co> (Erişim Tarihi: 03.07.2020)